

İNSAN HÜQUQLARI

SOSIAL MEDIANIN İNSAN HÜQUQ VƏ AZADLIQLARINA TƏSİR ASPEKTLƏRİ

Elnur Hümbətov*

Xülasə

Dövrümüzün reallığı olan sosial media insanların qarşılıqlı ünsiyyəti və müxtəlif hüquq və azadlıqlarını realizəsi üçün rahat və maneəsiz virtual mühit olmaqla, hüquqi tənziyyətənin də obyektinə çevrilmişdir. İnsanların əksəriyyətinin istifadə etdiyi bir vasitə olan sosial media həm də müxtəlif hüquqların pozulduğu bir mühitdir. Ona görə də sosial media platformalarının insan hüquq və azadlıqlarının qorunması aspektindən təhlili aktual problem hesab olunur.

Məqalədə sosial mediaya dair müxtəlif yanaşmalar əlaqəli şəkildə təhlil olunmuş, sosial media ilə bağlı hüquqi problemlər ortaya qoyulmuş, onların həllinə dair təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: *sosial media, onlayn media, virtual məkan, insan hüquqları, şəxsi toxunulmazlıq hüququ, məlumat azadlığı*

Giriş

Əhatə dairəsinə və sürətinə görə ənənəvi kütləvi informasiya vasitələri ilə müqayisə olunmayan İnternet cari dövrdə hər kəsin istədiyi mövzuda, istədiyi zaman və limitsiz olaraq istənilən məlumatı paylaşa bildiyi bir məkanın formalaşmasına səbəb olmuşdur ki, bu sosial media adlanır. Sosial media anlayışı həyatımıza 2000-ci illərdə Web 2.0 texnologiyasının inkişafı ilə daxil olmuş və təxminən 20 il ərzində milyardlarla insan tərəfindən istifadə edilmişdir. Kepios komandasının ətraflı təhlili göstərir ki, 2023-cü ilin oktyabr ayında dünyada 4,95 milyard sosial media istifadəçisi vardır ki, bu da ümumi dünya əhalisinin 61,4 faizinə bərabərdir. Sosial media istifadəçilərinin sayının artması dinamikası müşahidə edilir. Belə ki, son 12 ay ərzində 215 milyon yeni istifadəçi sosial mediaya qoşulmuşdur. Bu rəqəm hər saniyədə orta hesabla 6,8 yeni istifadəçinin daxil olduğu 4,5 faiz illik artıma bərabərdir. [9]

Qeyd olunan statistik göstəricilər sosial medianın cəmiyyət həyatına necə nüfuz etdiyini bir daha təsdiq edir. Bu da sosial mediada insan hüquq və azadlıqlarının qorunması məsələsini gündəmə gətirir.

Sosial media anlayışı və ona hüquqi yanaşma

İnternet kimi sosial media anlayışının da ümumi qəbul edilmiş tərifinə yoxdur. Ümumilikdə, sosial mediaya dair şərh bildirən mövqeləri dörd qrupda təsnifləyirik: texniki yanaşma, sosial yanaşma, hüquqi yanaşma və qarışıq yanaşma. Sosial medianı texniki istiqamətdə şərh edən bütün tədqiqatçılar demək olar ki, eyni şərh təqdim edərək, onu Web 2.0 texnologiyasının ideoloji və

* hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin “İnsan hüquqları və informasiya hüququ” UNESCO kafedrasının müəllimi

texnoloji institutları üzərində qurulan və istifadəçi mərkəzli yaratma və dəyişikliklərə imkan verən internet əsaslı proqramlar qrupu kimi qiymətləndirirlər. [6, s.59] Başqa sözlə desək, texniki cəhətdən sosial media istifadəçilərdən gələn yazılı, vizual və audio məzmunun Web 2.0 texnologiyasının məhsulu kimi paylaşıldığı veb xidmətləri daxil edən bütün virtual media və alətlər kimi müəyyən edilə bilər. [5, s.48]

Sosial medianın yarandığı gündən başlıca məqsədi insanlar arasında ünsiyyətin yaxşılaşdırılması olmuşdur. Bildiyimiz kimi, ənənəvi media birtərəfli ünsiyyətə malikdir. Sosial mediada isə belə ünsiyyət qarşılıqlı olduğu üçün sosial media ənənəvi mediadan daha geniş imkanlar təqdim edir. Burada ünsiyyət dedikdə, hər hansı postun paylaşılması, başqasının və özünün paylaşımına şərh yazılması, müxtəlif məzmunlu məlumatların başqalarına ötürülməsi başa düşülür ki, belə ünsiyyət istifadə olunan sosial media platformasından asılı olaraq video (görüntülü) danışq, səsli söhbət, birbaşa mesaj, şəxsi mesaj və s. formalarda ola bilər. Sosial medianın digər bir özəlliyi ondadır ki, burada qarşılıqlı olma elementi yalnız iki şəxsi əhatə etməsi demək deyil. İstifadəçilər şəxsi dialoq qurmaqla yanaşı, həm də digər istifadəçilərlə qruplar yaradaraq kollektiv şəkildə ünsiyyət qura bilərlər. Məhz bu keyfiyyətlər sosial mediaya dair sosial-yönümlü şərhələrin formalaşmasını şərtləndirmişdir. Bu aspektdən, sosial media cəmiyyətin bütün təbəqələrindən olan istifadəçilər tərəfindən yaradılan, paylaşılan və əlçatan olan yazılı, audio və/və ya vizual məzmunların internet vasitələrindən istifadə etməklə digər istifadəçilərə ötürüldüyü virtual mühitdir. Qısa şəkildə ifadə etsək, sosial media paylaşmaq, birgə yaratmaq, dəyişdirmək və müzakirə etmək üçün istifadə edilən [4, s.278] və insanların ünsiyyət qurması üçün şərait yaradan sosial və virtual mühitdir. [14, s.22]

Bundan əlavə, sosial mediaya qarışıq yanaşma da vardır ki, bu yanaşmanın tərəfdarları həm texniki, həm də ictimai elementləri vəhdətdə təqdim edərək sosial medianı daha dərin və sıx sosial qarşılıqlı əlaqəni yaradılması, kollektiv fikrin formalaşması və əməkdaşlıq layihələrinin əldə edilməsini təmin edən web 2.0 texnologiyaları üzərində qurulmuş veb saytlar kimi qiymətləndirirlər. [3, s.17]

Maraqlı cəhət ondadır ki, qeyd olunan yanaşmaların heç birində sosial medianın üstünlükləri öz əksini tapmamışdır. Məsələn, ən vacib xüsusiyyətlərdən biri burada təklif olunan xidmətlərin, xüsusən də limitsiz ünsiyyətin əsasən ödənişsiz olmasıdır. Əslində Facebook, Instagram, Twitter və Tiktok kimi bir çox sosial media platformalarına üzvlük pulsuz olduğu üçün bu platformaların təqdim etdiyi paylaşım imkanlarından yararlanmaq asan və münasibdir. Məhz ona görə də sosial media istifadəçilərin aktivliyi ilə xarakterizə olunur ki, bu cür aktivlik hüquq və azadlıqların realizəsinə də öz təsirini göstərir. Məsələn, məlumat, fikir və söz azadlığı üçün rahat bir məkan olan sosial media platformaları həm də ayrı-ayrı şəxslərin cəmiyyət həyatında aktiv iştirakını təmin edir. Belə aktivliklə siyasi qərarlara təsir edən təcrübələr də az deyil. Ərəb Baharı, [7] ABŞ seçkiləri ilə bağlı dezinformasiya, [8] Çyapas-95 [13] kimi tarixi faktları misal göstərmək olar.

Məhz qeyd olunan məqamlar sosial mediaya hüquqi yanaşmanı formalaşdırmışdır. Bu yanaşmanı iki istiqamətdə təhlil etmək olar:

Sosial medianın leqal anlayışı;

Sosial medianın insan hüquqları hüququ müstəvisində şərh.

Sosial medianın leqal anlayışı ilə bağlı informasiya hüququ ədəbiyyatına nəzər saldıqda, əslində verilən anlayışların qarışıq elementləri özündə əks etdirdiyini müşahidə etmiş oluruq. Aşağıdakı cədvəldə bir neçə nümunə təqdim edilmişdir:

Sosial mediaya verilən fərqli anlayışlar

Spesifik xüsusiyyətlər

Sosial media fərdlər arasında qarşılıqlı əlaqəyə və ya məzmunun daha geniş mühitə yayımına imkan verən və ənənəvi yayım mediasından daha interaktiv olan internet əsaslı platformalardır. [18] Daha çox sosial yanaşmaya yaxındır, lakin texniki elementləri də özündə ehtiva edir.

Sosial media platforması fərdlər və qurumlar arasında paylaşım, ünsiyyət, əlaqə və əməkdaşlığa imkan verən üçüncü şəxs tərəfindən təmin edilən platformadır. [22]. Sosial və qismən texniki elementləri ehtiva etməklə yanaşı, hüquqi yanaşma da (idarə etmə məsələsi) təqdim edir.

Sosial media məlumatlandırmaq, paylaşmaq, təşviq etmək, əməkdaşlıq etmək və ya şəbəkə yaratmaq məqsədilə mətn, şəkil, video və audiolar əldə etmək, yerləşdirmək və qarşılıqlı əlaqə yaratmaq, o cümlədən üçüncü tərəf tərəfindən yerləşdirilən məzmunu münasibət bildirmək üçün istifadə olunan interaktiv veb texnologiyaları deməkdir. [12] Daha geniş şərh olaraq, texniki və sosial elementləri, eləcə də sosial media vasitələrini əhatə edir.

Sosial media məzmunu çatdıran, lakin oxuculara, izləyicilərə, dinləyicilərə məzmunun yaradılmasında və ya inkişafında iştirak etməyə imkan verməyən ənənəvi mediadan fərqli olaraq ünsiyyəti sürətləndirən onlayn media növü deməkdir. [10] Sosial medianı onlayn medianın növ müxtəlifliyi olaraq qiymətləndirir.

Sosial media məlumatı paylaşmaq və yaymaq üçün istifadə edilən hər hansı mobil telefon və ya internet əsaslı alətlər və proqramlardır. [11] Sırf texniki yanaşmaya üstünlük verir.

Göründüyü kimi, müasir ədəbiyyatlarda sosial mediaya verilən anlayışlar onun hüquqi məzmununu tam müəyyən etməyə imkan vermir. Ümumiyyətlə, sosial medianın konseptuallaşdırılması ilə bağlı iki fərqli problem vardır. Birincisi, texnologiyanın inkişaf sürəti sosial medianın dəqiq sərhədlərini müəyyən etmək işini çətinləşdirir. İkincisi, sosial media xidmətləri digər texnologiyaların imkan verdiyi kimi müxtəlif ünsiyyət formalarını asanlaşdırır. Bu ünsiyyət formalarının hansının sosial mediaya daxil edilməsi məsələsi gündəmin aktual problemlərindəndir. Belə ki, sosial media insanlar arasında ünsiyyəti asanlaşdırırsa, telefon, e-poçt kimi vasitələr də sosial media hesab edilməlidirmi? Məhz bu sualların cavablandırılması sosial mediaya leqal anlayışın verilməsi ilə mümkündür. Azərbaycan qanunvericiliyinə nəzər yetirsək, Media haqqında Qanunun

anlayışları əhatə edən birinci maddəsi onlayn mediaya leqal şərh vermişdir. Əsas səciyyəvi xüsusiyyətlər aşağıdakılardan ibarətdir:

Birincisi, Qanun haqlı olaraq radio və televiziya yayımını, çap mediasını onlayn mediaya daxil etmir.

İkincisi, onlayn media veb-saytda yerləşdirilmiş məzmunu ehtiva edir. Təəssüf ki, sözü gedən Qanun veb-sayta anlayış vermir. İnformasiya sahəsində mövcud qanunvericilik normalarında da veb-saytın anlayışı verilməmişdir. Lakin burada bir ziddiyyətli məqam vardır. Media haqqında Qanunun bir çox maddələrinin təhlilindən elə görünür ki, veb-sayt dedikdə, internet informasiya ehtiyatları nəzərdə tutulur (29.6, 30.5, 30.7, 41.6-cı və başqa maddələr). İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında Qanunda internet informasiya ehtiyatına dair normalara əsasən, qeyd edə bilərik ki, bu ehtiyatlar informasiyanın yayılması üçün nəzərdə tutulmuşdur və qarşılıqlı əlaqənin təmin olunması vəzifəsini daşır. Belə olduğu təqdirdə, veb-saytın internet informasiya ehtiyatı ilə eyniləşdirilməsi nə dərəcədə düzgündür? Əslində, hər bir halda internet informasiya ehtiyatının təzahür forması veb-saytlardır. Lakin heç də hər bir veb-sayt internet informasiya ehtiyatı kimi qiymətləndirilə bilməz.

Bundan əlavə, əgər biz onlayn medianı media subyektləri ilə məhdudlaşdırırıqsa (çünki Media haqqında Qanunun tənzimləməsi belə tələb edir), sosial media platformalarını onlayn media kimi qiymətləndirmək olarmı? Qanunda təsbit olunmuş vacib tələblərdən biri də onlayn media subyektinin domen adına malik olmasıdır. İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında Qanunun 13-1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, bunun üçün az ölkə kodlu yüksək səviyyəli domen adı olmalıdır. Nəzərə alsaq ki, sosial media platformalarında söhbət beynəlxalq domen adlarından gedir, deməli bu platformaların onlayn media kimi qəbul edilməsi Qanunda qeyd olunan məqsədlərə uyğun gəlir.

Üçüncüsü, Media haqqında Qanun onlayn media dedikdə, qarşılıqlı ünsiyyət və əlaqənin yaradılmasını nəzərdə tutmur.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq belə bir qənaətə gələ bilərik ki, onlayn media ilə sosial media anlayışları eyni məzmun və məna kəsb etmir. Xüsusilə də subyektlər dairəsi fərqli olduğuna görə, sosial media platformaları onlayn mühitlə əlaqəli olsa da, onlayn medianın əhatə dairəsinə tam düşmür. Ona görə də sosial media platformalarının leqal anlayışının qanunvericilik qaydasında təsbitinə zərurət vardır. Bu məqsədlə xarici dövlətlərin təcrübəsindən daha uğurlu tənzimləmə kimi ABŞ qanunvericiliyindən yararlanmaq olar. Belə ki, ABŞ-da sosial media platforması termini aşağıdakıları əhatə edən veb-sayt və ya internet mühiti deməkdir:

a) məzmun yaratmağa, paylaşmağa və baxmağa icazə vermək məqsədilə şəxsə qeydiyyatdan keçmiş istifadəçi olmağa, hesab yaratmağa və ya profil yaratmağa icazə verir;

b) bir və ya daha çox istifadəçiyə medianın digər istifadəçiləri tərəfindən baxıla bilən məzmun yaratmağa imkan verir;

c) ilk növbədə istifadəçilərin medianın digər istifadəçiləri tərəfindən yaradılan məzmunla qarşılıqlı əlaqəsi üçün bir vasitə kimi xidmət edir. [21]

Göründüyü kimi, sosial medianın əsas xüsusiyyətlərindən biri burada qeydiyyatdan keçmiş istifadəçi olaraq iştirakdır ki, bu da onlayn media üçün xarakterik olmayan cəhətdir.

Sosial mediaya dair hüquqi yanaşmanın digər istiqaməti insan hüquq və azadlıqları aspektindən təhlilidir. Belə təhlil növbəti paragraf daxilində aparılacaqdır.

Sosial medianın insan hüquq və azadlıqlarına təsir aspektləri

Sosial medianın insan hüquq və azadlıqlarına təsiri iki istiqamətdə şərh oluna bilər:

Bir tərəfdən, sosial media platformaları bir çox insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsini asanlaşdırır. Məsələn, onlayn mühitdən istifadə etməklə istənilən məlumatı əldə etmək olur.

Son bir neçə ildə sosial media demokratik dəyərlərin və insan hüquqlarının qorunmasında mühüm rol oynayır. Təşkilatlar, vətəndaş cəmiyyəti üzvləri, fəallar və o cümlədən adi şəxslər qlobal auditoriyaya çatmaq və insan hüquqlarının pozulması problemlərini gündəmə gətirmək üçün onlayn platformalardan istifadə edirlər. Əksər hallarda sosial media ictimaiyyətin diqqətini cəlb etməklə problemləri işıqlandırır və cəmiyyətin həssas təbəqələri üçün ədaləti təmin edir.

İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində sosial medianın istifadəsinə dair uğurlu təcrübələr vardır. Məsələn, Amnesty International USA sosial mediadan (Twitter-dən) onlayn səfərbərlik və təcili insan hüquqları ilə bağlı fəvqəladə hallar üçün istifadə edir. İnsan haqları qrupları tərəfindən sosial mediadan strateji istifadəyə dair çoxsaylı nümunələrdən biri olan www.newtactics.org təşkilatlar tərəfindən insan hüquqları problemlərinin çatdırılması forumu kimi əhəmiyyətini göstərir. [16]

Bu kimi və bir çox digər halların uğuru insan hüquqlarının müdafiəsi və sosial maraq doğuran məsələlərdə maarifləndirmə silahı kimi istifadə edilən sosial medianın gücündən və effektivliyindən xəbər verir. Facebook, Twitter və başqa sosial media platformaları məlumat mübadiləsi, təbliğat və fəaliyyətə çağırışlar üçün istifadə edilir.

Bəzən sosial şəbəkələrdə bir fikir ifadəsi dünyada bir çox səssizlərin səsinə çevrilir. [15, s.37] Onlayn iştirakda düşüncə, fikir və ifadədə də dərin plüralizm və müxtəliflik vardır. Sosial media həm də geniş mədəni məzmunu paylaşan icma məkanlarını təşkil edir və tez-tez açıq şəkildə təhsil platforması kimi istifadə olunur: öyrətmək, yaymaq, araşdırmaq. Bu mənada sosial media platformaları həm də insanların cəmiyyətin səlahiyyətli üzvləri kimi formalaşmasına müsbət təsir göstərən mədəni məkanlardır və mədəniyyətlərin, dillərin bütövlükdə genişlənməsinə və inkişafına töhfə verir. Paylaşma mədəniyyəti, kollektiv is-

tifadə və istehsal təcrübələri yeni bilik formaları və nəticədə həmrəyliyin, sosial şüurun və refleksivliyin yeni formaları kimi ayrı-ayrı şəxslərin cəmiyyətin mədəni həyatında sərbəst iştirak etmək hüququna təkan verir.

Katz və Lazarsfeld müəyyən etmişlər ki, yaxşı düşünülmüş siyasi fikirlərin formalaşması iki mərhələli prosesdir. İlk addım məlumatın əldə olunmasını əhatə edirsə, ikinci mərhələ bu məlumatlardan söhbət və debatlarda istifadə zamanı özünü büruzə verir. [17, s.36] Belə debatlar qismində sosial media platformalarının rolu əvəzsizdir. Sosial medianın insan hüquqları məsələlərinin müzakirə forumu kimi sərbəstləşdirici imkanları insan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi üçün daha yaxşı və iştirakçı demokratik mühit yarada bilər.

Sosial media, eyni zamanda şəffaf və demokratik idarəetməyə zəmanət verir. İstənilən məlumatın platformalarda paylaşılmasının mümkünlüyü insanların şüurunda çəkindiricilik yaradır. Çünki hər bir şəxsin (sırası və ya vəzifəli şəxs) insan hüquqları pozuntusu qeydə alınır və onlayn paylaşılabilir. Bu qorxu cəmiyyətdə hüquq pozulma hallarını xeyli azaldır.

Digər tərəfdən, sosial media öz mənfəet keyfiyyətləri ilə insan hüquq və azadlıqları üçün də bir sıra təhlükələr yaradır. Müasir dövrdə hüququn aktual mövzusu olan sosial media hüququ istifadəçi tərəfindən yaradılan məzmunu, onu qəbul edən və ya ötürən internet platformalarına və əlaqəli məsələlərə aid hüquqi problemləri əhatə edir. Diffamasiya, əqli mülkiyyət (İP) hüququ, şəxsi toxunulmazlıq hüququ və s. sosial medianın yaratdığı hüquqi və təcrübə çətinlikləri sırasında mühüm yer tutur. [19]

İstifadəçi sayı dəqiq bilinməyən sosial media mühitində real şəxsiyyət məlumatları ilə qeydiyyatdan keçmək öhdəliyi olmadığından və internetin anonimlik xüsusiyyətindən geniş istifadə olunduğundan, real və qeyri-real şəxslərə məxsus milyonlarla hesabın olması bu hesablar vasitəsilə edilən hər hansı bir pozuntuya görə məsuliyyət məsələsinin həllində çətinliklər yaradır.

Sosial media platformalarında pozulan hüquqlar sırasında ilk növbədə şəxsi toxunulmazlıq hüququ qeyd olunmalıdır. Belə ki, hər bir şəxs World Wide Web-də naviqasiya edərkən (məsələn, onlayn axtarışlar, alış-veriş, istehlakçı fəaliyyəti, smartfondan istifadə, sosial media platformalarından istifadə və s.), bilərəkdən və ya bilməyərəkdən böyük miqdarda şəxsi məlumatlar yaradır. Bu məlumatların təhlükəsizliyinin qorunması dövrümüzün ən vacib problemlərindən biridir. BMT Baş Assambleyası 2014-cü ildə Rəqəmsal əsrdə şəxsi toxunulmazlıq hüququ ilə bağlı 68/167 sayılı Qətnamə qəbul etdi. Bu qətnamədə texnoloji inkişafın sürətli tempinin bütün dünyada fərdlərə yeni informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etməyə imkan verdiyini və eyni zamanda dövlətlərin, şirkətlərin və ayrı-ayrı şəxslərin nəzarət, ələ keçirmə və izləmə imkanlarını artırdığını qeyd edərək, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 12-ci və Mülki və Siyasi Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Paktın 17-ci maddəsini rəhbər tutaraq [20] ifadəsi BMT-nin rəqəmsal dövrdə dinamik inkişaf edən texnologiyanın şəxsi və ailə həyatına müdaxilələrə təkan verməsindən narahatlığını açıq-aşkar təsdiq edir. Rəhbər nəzarəti, onun ələ keçirilməsi, məlu-

matların oğurlanması, şəxsi məlumatlara icazəsiz giriş, məlumatların transsərhəd axını və s. formalarda təzahür edən potensial təhlükələri nəzərə alaraq, BMT təsdiq etmişdir ki, insanların oflayn rejimdə malik olduqları hüquqlar, o cümlədən onlayn rejimdə də mütləq şəkildə qorunmalıdır.

Rəqəmsal mühit şəxsi toxunulmazlıq hüququ üçün aşağıdakı bir sıra təhdidləri yaradır:

- kommunikasiyaya nəzarət;
- məlumat (verilənlərin) oğurluğu;
- məlumatların (verilənlərin) transsərhəd axını;
- konfidensiallığın pozulması;
- elektron voyeurizm;
- qeyri-qanuni giriş;
- məlumatların (verilənlərin) saxlanması;
- böyük verilənlərlə (Big Data) bağlı problemlər və s. [15, s.35]

Sadələnən bu problemlərin demək olar ki, hamısı sosial mediadan istifadə zamanı da mövcud olur. Xüsusilə sosial şəbəkə saytları üzrə hesab (giriş) şifrələri aktiv şəkildə dəyişdirilmədikcə, maksimum giriş imkanı verən xüsusi standart konfidensiallıq parametrləri təyin edilir. İstifadəçinin parametrləri aktiv şəkildə dəyişdirməməsinin fəsadları barədə effektiv məlumatlandırılmaması faktını nəzərə alsaq, bu yanaşma çox sayda istifadəçini risk altında qoyur. Bundan əlavə, konfidensiallıq parametrlərinin mürəkkəb formada tərtib olunma halları da az deyil ki, istifadəçi konkret platformaya daxil olarkən həmin parametrlərlə bağlı təqdim olunan məlumatı başa düşmədiyi üçün onu avtomatik təsdiq edir.

Digər mühüm problem məlumatların adətən uzun müddət saxlanılmasıdır. İnternetdəki bəzi saytlar və ya platformalar istifadəçilərin məlumatlarını saxlamaq üçün defolt parametrlərlə qurulur, burada belə saxlama uzun müddət və ya daimi ola bilər. Bu cür icazəsiz məlumatların saxlanması olduqca təhlükəlidir, xüsusən də belə məlumatlar istifadəçinin fərdi məlumatlarına aid olduqda onun konfidensiallığını təhlükə altına alır.

Beləliklə, sosial mediada insan hüquq və azadlıqlarının pozulması üç formada baş verə bilər:

Birinci qrup pozuntular paylaşılan məzmunla bağlı olur. Web 2.0 texnologiyalarının istifadə olunduğu sosial media platformalarında mətn, foto, video və audio kimi elementlərdən ibarət məzmunun əhəmiyyətli bir hissəsi istifadəçilər tərəfindən yaradılır. Hər bir sosial media platformasında təklif olunan xidmətin xarakterindən asılı olaraq məzmun anlayışı fərqlənə bilər və texnologiyadan asılı olaraq günbəgün yeni məzmunlar əlavə oluna bilər. Bununla belə, ümumilikdə məzmun sosial media xidmətləri vasitəsilə əldə edilə bilən mətn, fotosəkillər, videolar, audio kliplər, şərhlər, məlumatlar, proqram təminatı, skriptlər və qrafiklər kimi interaktiv xüsusiyyətlərdən ibarətdir. Digər tərəfdən, paylaşılan məzmun sosial media platformasından istifadə edən istifadəçi tərəfindən yaradılan və sosial media platformasında və ya sosial media platforması xidmətlərinə qoşulma vasitəsilə əlavə edilən, yaradılan, yüklənən, göndərilən, yayılan və ya bir

şəxs tərəfindən təmin edilən məzmununa aiddir. Bu məzmun ehtiva etdiyi məlumatlardan asılı olaraq, hər hansı bir hüquq və azadlığa qəsd edə bilər. Məsələn, əgər şəxsin boşanması haqqında məlumat onun razılığı olmadan Facebook şəbəkəsində paylaşılırsa, bu zaman şəxsi toxunulmazlıq hüququna qəsd edilir. Əgər hər hansı bir platformada şəxsə qarşı təhqiramiz ifadələrdən istifadə edilirsə, bu halda artıq şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ ön plana çəkiləcəkdir. Deməli, əsas diqqət yetirilməli olan məqam paylaşılan məzmunun ehtiva etdiyi məlumatlardır. Çünki məsuliyyət məsələsi həmin məlumatların yayılmasının sırf hansı hüquqa qəsd etməsindən asılı olaraq müəyyən edilir.

İkinci qrup pozuntular təhlükəsizlik problemlərindən irəli gəlir. Bu pozuntular istifadəçilər tərəfindən deyil, sosial media platformasının yaradıcısı, idarəediciləri tərəfindən törədilir. Konfidensiallıq və təhlükəsizlik parametrlərinin düzgün idarə olunmaması nəticə etibarilə sosial şəbəkə istifadəçilərinin fərdi məlumatlarının asanlıqla ələ keçirilməsinə və müxtəlif qeyri-qanuni məqsədlər üçün istifadəsinə gətirib çıxarır.

Üçüncü qrup pozuntular isə sosial media platformalarını sırf konkret pozuntuları törətmək üçün istifadə edən şəxslər tərəfindən törədilir. Bu şəxslər platformalara qanunsuz daxil olaraq istifadəçilərə aid şəxsi məlumatları əldə edib bir sıra kiberpozuntuları həyata keçirirlər. Məsələn, hakerlər.

Sosial media platformalarında qeyd olunan hüquq pozulması hallarının qarşısının alınması məqsədilə yalnız təhlükəsizlik tədbirlərinin təminatı yetərli vasitə deyil. Eyni zamanda istifadəçilərin informasiya savadlılığının, informasiya mədəniyyətinin artırılması da vacib məsələdir. Çünki sosial mediadan istifadə edən şəxs həm başqalarının hüquq və azadlıqlarına hörmət etməli, həm də İKT-nin imkanlarından istifadənin hər bir məlumatı paylaşmaq demək olmadığını dərk etməlidir.

Nəticə

Bütün dünyada internetə yeni bir ölçü əlavə edən sosial medianın başlıca xüsusiyyəti istifadəçilərin vaxt və məkan məhdudiyyəti olmadan öz seçimlərinə uyğun olaraq öz aralarında və ya açıq şəkildə foto, video, mətn paylaşa bilməsi və qarşılıqlı ünsiyyət yaratması üçün unikal imkanlar təqdim etməsində ifadə olunur. İlk baxımdan, müsbət keyfiyyət kimi qiymətləndirilən sərbədsizlik, açıqlıq və kollektivlik ünsürləri sosial medianın bir çox hallarda insan hüquq və azadlıqlarının pozulması vasitəsi kimi istifadəsinə gətirib çıxarır. Sosial şəbəkə saytları tez-tez kiber zorakılıq, kiber-təqib və s. bu kimi qeyri-qanuni məqsədlər üçün istifadə olunur. Məlumatlara icazəsiz giriş və bu cür qeyri-qanuni əldə edilmiş məlumatların sui-istifadəsi ilə bağlı hallar virtual məkanın ən ciddi problemlərindən sayılır. Bu problemlərin artmasının başlıca səbəbləri sırasında texnoloji inkişafın dinamikliyi ilə yanaşı, hüquqi tənziqlənmədə olan boşluq və ziddiyyətlər xüsusi qeyd olunmalıdır. Xüsusilə, məsuliyyət məsələlərinin konkret müəyyən olunmaması sosial media platformalarında insan hüquq və azadlıqlarının pozulması hallarını artırır. Ona görə də sosial mediadan istifadə ilə

bağlı formalaşan problemlərin həlli üçün mövcud normaların dövrün tələbinə uyğun olaraq yenidən işlənməsi zəruridir.

Bununla belə, qeyd etməliyik ki, sosial media heç də yalnız mənfi tərəfləri ilə xarakterizə olunmamalıdır. Sosial media potensial olaraq cəmiyyətdə üzvlərinə məlumatlılıq səviyyəsini artırmaqla, insan hüquqlarının həyata keçirilməsinə və qorunmasına təkan verən platforma kimi istifadə edilə bilər. Əgər düzgün hüquqi tənzimləmələr aparılırsa və həmin hüquqi tənzimləmələrin icrasına nəzarət mexanizmi olarsa, sosial media qəşılıqlı əlaqəli mühit yarada və insan hüquqlarının qorunması, təşviqi və həyata keçirilməsində uğurlu nəticələr verə bilər.

İstinadlar:

1. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslik. Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş ikinci nəşri. Bakı: Nurlar, 2019, 352 s.
2. Əliyev Ə.İ., Rzayeva G.A., İbrahimova A.N., Məhərrəmov B.A., Məmmədrzalı Ş.S. İnformasiya hüququ. Dərslik. Bakı: Nurlar, 2019, 448 s.
3. Erkan Akar. Sosial Medya Pazarlaması Sosial Webde Pazarlama Stratejileri. Ankara: Efil Yayımevi, 2010, 223 s.
4. Mine Kaya. Sosial medya ve sosyal medyada üçüncü kişilerin kişilik haklarının ihlali // TBB Dergisi, 2015, No. 119, s. 277-306
5. Ramazan Özkepir, S. Zeki Kocaman, E. Hilmi Kart. Sosyal Medya Ve Basın Hukuku. İstanbul: Seçki Yayınları, 2022, 980 s.
6. Andreas M. Kaplan, Michael Haenlein. Users of The World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media // Business Horizons, 2010, Vol. 53, No. 1, pp. 59-68
7. Arab Spring: pro-democracy protests. <https://www.britannica.com/event/Arab-Spring>
8. Election Misinformation. <https://www.brennancenter.org/election-misinformation>
9. Global Social Media Statistics. <https://datareportal.com/social-media-users>
10. <https://contracts.hhs.texas.gov/sites/default/files/documents/contracts/HHS000077600006-contract-redacted.pdf>
11. <https://thelawdictionary.org/social-media/>
12. <https://www.lawinsider.com/dictionary/social-media>
13. Insurgencia del Ejército Zapatista de Liberación Nacional (EZLN). <https://www.cndh.org.mx/noticia/insurgencia-del-ejercito-zapatista-de-liberacion-nacional-ezln>
14. Joshua Brunty, Katrine Helenek. Social Media Investigations of Law Enforcement. Routledge, 2016, 112 p.
15. Lisa P. Lukose, Alankrita Mathur. Human Right and Social Media // ELCOP Yearbook of Human Rights, 2018, pp. 35-38
16. New Tactics. <https://www.newtactics.org/>
17. Raghavendra Mishra. Social media and protection of human rights // Journal of Centre for Reforms, Development and Justice, 2015, Vol. 3, No. 2, pp. 31-38
18. Social media definition. <https://www.lexisnexis.co.uk/legal/glossary/social-media#:~:text=Internet%2Dbased%20platforms%20which%20allow,interactive%20than%20traditional%20broadcast%20media.>
19. Social Media: A Legal Perspective And Analysis. https://legalstudymaterial.com/social-media-a-legal-perspective-and-analysis/#What_Does_Social_Media_Law_Mean
20. The right to privacy in the digital age. Resolution adopted by the General Assembly on 18 December 2013. <https://digitallibrary.un.org/record/764407>

21. U.S. Code § 1862w - NSF support of research on impacts of social media on human trafficking. https://www.law.cornell.edu/uscode/text/42/1862w#a_2

22. U.S. Department of State Social Media Terms of Use. <https://www.state.gov/social-media-terms-of-use/>

ASPECTS OF IMPACT OF SOCIAL MEDIA ON HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS

Elnur Humbatov*

Abstract

Social media, which is the reality of our time, has become an object of legal regulation, being a comfortable and unobstructed virtual environment for mutual communication of people and the realization of various rights and freedoms. Social media, as a tool used by the majority of people, is also an environment where various rights are violated. Therefore, the analysis of social media platforms from the aspect of protection of human rights and freedoms is considered an actual problem.

In the article, different approaches to social media are analyzed in a related manner, legal problems related to social media are revealed, suggestions and recommendations are put forward for their solution.

Keywords: *social media, online media, virtual space, human rights, right to privacy, freedom of information.*

АСПЕКТЫ ВЛИЯНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА ПРАВА И СВОБОДЫ ЧЕЛОВЕКА

Эльнур Гумбатов**

Резюме

Социальные сети, являющиеся реальностью нашего времени, стали объектом правового регулирования, представляя собой комфортную и беспрепятственную виртуальную среду для взаимного общения людей и реализации различных прав и свобод. Социальные сети, используемый большинством людей, также являются средой, в которой нарушаются различные права. Поэтому анализ социальных сетей с точки зрения защиты прав и свобод человека считается актуальной проблемой.

В статье взаимосвязанно анализируются различные подходы к социальным сетям, выявляются правовые проблемы, связанные с социальными сетями, выдвигаются предложения и рекомендации по их решению.

Ключевые слова: *социальные сети, интернет-СМИ, виртуальное пространство, права человека, право на неприкосновенность частной жизни, свобода информации.*

* Ph.D in Law, Baku State University

** Доктор философии по праву, Бакинский государственный университет